Το διακύβευμα του «πολίτη» στο πλαίσιο του ιστορικού μετασχηματισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Θεωρήσεις και ζητήματα

Γεώργιος Πασιάς

Περιληψη

Η έννοια και η ιδιότητα του 'ευρωπαίου πολίτη', τόσο στο συμβολικό όσο και στο εφαρμοσμένο επίπεδο, συνδέονται άμεσα με τις διαδικασίες του μετασχηματισμού των ευρωπαϊκών κοινωνιών και το πρόταγμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στο άρθρο επιχειρείται μια κριτική ανάγνωση διακριτών όψεων της ιδιότητας του 'ευρωπαίου πολίτη' στο πλαίσιο του λόγου και των πολιτικών της ΕΕ, οι οποίες συνδέονται με την επικυριαρχία του μοντέλου της αγοράς, το αυξανόμενο έλλειμμα συμβόλων και δημοκρατίας και την επικράτηση ενός τεχνοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης που συνδέεται με την προοπτική μιας *μετρήσιμης* «Ευρώπης της γνώσης» κυβερνώμενης από τους αριθμούς.

Εισαγωγή

Η έννοια και η ιδιότητα του 'πολίτη' έχουν αποτελέσει θέμα ευρείας κριτικής συζήτησης τις τελευταίες δεκαετίες καθώς συνδέονται με τις διαδικασίες του μετασχηματισμού των ευρωπαϊκών κοινωνιών και το πρόταγμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ιστορικά, η Παιδεία του Πολίτη ως η συγκρότηση του Λόγου διαμέσου των Θεσμών, συνδέθηκε στενά, μεταξύ άλλων, με τις έννοιες της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων, της κοινωνικής συνοχής, της συλλογικής ταυτότητας, της δημόσιας σφαίρας και της κοινωνίας των πολιτών.

Στα διάφορα στάδια του ιστορικού μετασχηματισμού της ΕΕ η ιδιότητα του πολίτη υπήρξε αντικείμενο πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνευτικών προσεγγίσεων ως θεσμικό διακύβευμα, ως συμβολική αναπαράσταση, ως πολιτικό και πολιτειακό σημαίνον, ως εκπαιδευτική 'ικανότητα' στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης. Σήμερα, στη στροφή του 21ου αιώνα, η σύγχρονη έννοια του 'ευρωπαίου πολίτη' δέχεται σαφείς επιδράσεις και καλείται να μετασχηματιστεί σε πολλαπλά *επίπεδα* (τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό, διεθνές), σε πολλαπλές *διαστάσεις* (νομική, πολιτική, κοινωνική, πολιτισμική), με πολλαπλά σημεία *αναφοράς* (ιδιότητα, χαρακτηριστικά, περιεχόμενο, σχέσεις) και πολλαπλούς *αναδόχους* (κυβερνήσεις, πολιτικά κόμματα, επιχειρήσεις, κοινωνικούς εταίρους, διεθνείς οργανισμούς, μη κυβερνητικούς οργανισμούς). Ζητήματα όπως το συμβολικό έλλειμμα (ιδέα της Ευρώπης και ευρωπαϊκή ταυτότητα), η κρίση των ευρωπαϊκών θεσμών, η προβληματική ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, τα αγοραία δικαιώματα και η 'ελευθερία της αγοράς', η θολή προοπτική της ευρωπαϊκής συμπολιτείας αποτελούν κρίσιμα πεδία της συνάντησης του ευρωπαίου πολίτη με το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Σκοπός του άρθρου είναι η κριτική ανάγνωση διακριτών όψεων της ιδιότητας του 'ευρωπαίου πολίτη' στο πλαίσιο του λόγου και των πολιτικών της ΕΕ, οι οποίες συνδέονται με την επικυριαρχία του μοντέλου της αγοράς, το αυξανόμενο έλλειμμα συμβόλων και δημοκρατίας και την επικράτηση ενός τεχνοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης που συνδέεται με την προοπτική μιας *μετρήσιμης* «Ευρώπης της γνώσης» κυβερνώμενης από τους αριθμούς.

Α. Η έννοια του 'ευρωπαίου πολίτη' και η ελλειμματική διαχείριση των συμβόλων πριν το Μάαστριχτ

Η 'Ευρώπη' ως ερμηνευτική οντότητα δεν θεωρείται ως μια σταθερή, κυρίαρχη, αυτόνομη οντότητα αλλά ως ένα δυναμικό και μεταλλασσόμενο μόρφωμα το οποίο μελετάται διαμέσου των ιστορικών σχέσεων εξουσίας-γνώσης που το δημιούργησαν, το διαμορφώνουν και το καθορίζουν. Ο 'λόγος' για την 'Ευρώπη' είναι ένας φαντασιακός λόγος, ένας ετερόφωτος λόγος που αρθρώνεται πάντοτε μέσα από άλλους 'λόγους' που αναφέρονται στον ιστορικό μετασχηματισμό των ευρωπαϊκών κοινωνιών και αφορούν, μεταξύ άλλων : στη συγκρότηση μιας αξιόπιστης ιδεολογίας του *ευρωπαϊσμού* (πολιτικός λόγος), στην προβολή ενός πειστικού *οράματος για το μέλλον* των ευρωπαϊκών κοινωνιών (φαντασιακός λόγος), στην ανακατασκευή μιας ισχυρής *ευρωπαϊκής ιδέας* (ιστορικός λόγος) και μιας συνεκτικής *ευρωπαϊκής ταυτότητας* (συμβολικός λόγος), στη θέσμιση μιας *ευρωπαϊκής συμπολιτείας* (θεσμικός λόγος)

ικανής να επιλύσει τα εσωτερικά προβλήματα (διαφορές εθνικών κρατών και κοινωνιών) και να αντιμετωπίσει θετικά τις προκλήσεις του διεθνούς συστήματος (Καζαμίας, 1995· Φλουρής & Πασιάς, 1997:259-264, Παντίδης & Πασιάς 2004:123-125).

Η ιδέα της Ευρώπης απέκτησε ποικίλες όψεις και περιεχόμενο στα διάφορα στάδια της ιστορικής μετεξέλιξης (ΕΚΑΧ-ΕΟΚ-ΕΕ) και επηρεάστηκε από τις πολιτικού, ιδεολογικού αλλά και εθνο-πολιτισμικού χαρακτήρα διαφορές μεταξύ των κρατών μελών της Κοινότητας, οι οποίες αφορούσαν στον έλεγχο της μορφής (Ένωση), των σχέσεων (Ομοσπονδία) και του περιεχομένου (Ολοκλήρωση) της θεσμιζόμενης υπερεθνικής ευρωπαϊκής κοινωνίας (Ιωακειμίδης, 1994, Παπαστάμκος, 1994, Τσάτσος, 1997). Παράλληλα, το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δοκιμαζόταν από μια διαρκή 'κρίση νομιμοποίησης' του 'λόγου' της σχετικά με την ιδέα ('ολοένα και στενότερη ένωση'/ever close union) και την ταυτότητα ('ενότητα στην πολυμορφία'/ unity in diversity) της ενωμένης Ευρώπης, καθώς και τη συγκρότηση και τη λειτουργία των ευρωπαϊκών θεσμών (Παντίδης & Πασιάς, 2004:73-91).

Οι έννοιες της ευρωπαϊκής ταυτότητας και του ευρωπαίου πολίτη ακολούθησαν παράλληλη πορεία με αυτήν της ευρωπαϊκής ιδέας. Από την 'εμβρυακή' μορφή της ΕΚΑΧ στη δεκαετία του ΄50 στην 'ασθενή' της ΕΟΚ τη δεκαετία του '70 (Olsen, 2008:44-54) και τη 'συμβολική'/ 'πολιτισμική' της δεκαετίας του '80 (Shore 1993) μέχρι τη 'νομική'/'οικονομική' στη δεκαετία του '90 και την 'πολιτική'/ 'εργαλειακή' της δεκαετίας του 2000 (Πασιάς, 2005α), συνδέθηκαν στενά με το περιεχόμενο του ιδεολογικού, πολιτικού και οικονομικού μετασχηματισμού της Κοινότητας στα διάφορα στάδια της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (βλ. πίνακα 1).

Στις ιδρυτικές συνθήκες (ΕΚΑΧ-ΕΟΚ) δεν υπάρχουν ουσιαστικές αναφορές σε πολιτικούς, και κοινωνικούς στόχους ή στα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς η έμφαση δόθηκε αποκλειστικά στους οικονομικούς στόχους (αρμονική ανάπτυξη, απασχόληση, βελτίωση όρων διαβίωσης) (Πασιάς, 2006α: 99-105). Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι μια δευτερογενής, εξαρτημένη και έμμεση ανάγνωση της έννοιας του πολίτη κατά την αρχική περίοδο της ΕΚ (1957-1970) μπορεί να γίνει μόνο δια μέσου του νομικού πλαισίου της Κοινότητας (ΕΟΚ) και των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου με έμφαση στο δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης των εργαζομένων στο πλαίσιο της δημιουργίας της ενιαίας αγοράς εργασίας (Wiener, 1997:537-541). Κατά τη διάρκεια της περιόδου οι έννοιες/χαρακτηριστικά της ταυτότητας και του πολίτη ('ανήκειν', 'δικαιώματα', 'συμμετοχή') θα είναι ελλειμματικές και θα ερμηνεύονται με βάση δικαιώματα όπως η ισότητα της μεταχείρισης, η ελευθερία και η αξιοπρέπεια του ατόμου, ενώ τα δικαιώμα-

τα του πολίτη θα συνδεθούν σταδιακά με την πρόθεση της Κοινότητας για τη διεύρυνση και τη νομιμοποίηση των πολιτικών της σε νέα πεδία αρμοδιοτήτων (π.χ. εκπαιδευτικής και κοινωνική πολιτικής) (Πασιάς 2006α:236-245, Shore 2006:13).

Οι έννοιες της 'ευρωπαϊκής ταυτότητας' και του 'ευρωπαίου πολίτη' ήρθαν στο προσκήνιο στις αρχές της δεκαετίας του ΄70 και συνδέθηκαν με την πρώτη απόπειρα για τη συγκρότηση της πολιτικής και της πολιτισμικής διάστασης του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Shore 1993, Strath 2000:388-389, Πασιάς 2005α:239). Στη διακήρυξη της Κοπενχάγης (1973) η διαμόρφωση της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» συνδέθηκε με τη διατήρηση και την υποστήριξη της πολιτισμικής κληρονομιάς (εθνικής & της ευρωπαϊκής) (European Commission 1973). Παράλληλα, τα δικαιώματα του ευρωπαίου πολίτη - που εξακολουθούσαν να στηρίζονται στις απόφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου - ισχυροποιήθηκαν στο συμβολικό επίπεδο τόσο με την έκθεση Tindemans (1975) που αφορούσε στην προώθηση της πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης, όσο και, κυρίως, με την εκλογή, για πρώτη φορά, των βουλευτών για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (1979) (Hansen 2000).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ΄80 οι έννοιες του 'πολίτη' και της 'ταυτότητας' συνδέθηκαν με το μετασχηματισμό της ΕΟΚ σε ΕΕ (Fontainebleau 1984, Μιλάνο 1985, Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη 1986) και εμπλούτισαν τον Κοινοτικό 'λόγο' με διακριτά χαρακτηριστικά : *πολιτικά* ('ενεργός συμμετοχή των πολιτών στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση' /έκθεση Antonnino, 1985), *πολιτιστικά* ('γνώση της ιστορίας και του πολιτισμού της Ευρώπης'/Διακήρυξη Στουτγάρδης, 1983), *κοινωνικά* ('ενίσχυση της ταυτότητας και προαγωγή της ευρωπαϊκής συνείδησης των πολιτών'/Fontainebleau, 1984), *συμβολικά* (ύμνος, σημαία), *εκπαιδευτικά* (απόφαση Gravier, 1985, ψήφισμα για την Ευρωπαϊκή Διάσταση, 1988), *εργασιακά* ('Κοινωνικός Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων'/ Στρασβούργο, 1989). Κατά τη διάρκεια της περιόδου η έννοια της *Ευρώπης των πολιτών* μετεξελίχθηκε σε κεντρική συμβολική νοηματοδότηση του εγχειρήματος για τη «*μετάβαση από την Κοινότητα προς την Ένωση*» και στην «*εικόνα της Ευρώπης στον κόσμο*» (Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, 1986) και υποστηρίχθηκε από δράσεις της Επιτροπής, όπως η καθιέρωση και προώθηση των ευρωπαϊκών συμβόλων (διαβατήριο, σημαία, ύμνος) καθώς και η ενίσχυση ορισμένων «πολιτικού χαρακτήρα» δικαιωμάτων (δικαίωμα πρόσβασης, αναφοράς και αντιπροσώπευσης στα κοινοτικά όργανα) (Πασιάς, 2005α, Olsen, 2008).

Πίνακας 1
Μετασχηματισμοί της έννοιας του ‘ευρωπαίου πολίτη’
στα διάφορα στάδια της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

Περίοδοι/ Στάδια	**Ιδιότητα μέλους**	**Δικαιώματα**	**Συμμετοχή**	**Ταυτότητα**	**Έννοια**
ΕΚΑΧ (1951)	Εργαζόμενοι άνθρακα και χάλυβα	Με βάση την ελεύθερη μετακίνηση	Βασισμένη στην εργασία	Ανενεργή	Σε εμβρυακό επίπεδο
ΕΟΚ (1957)	Εργαζόμενοι και υπήκοοι των κρατών μελών	Με βάση την ελεύθερη μετακίνηση και την αρχή της μη-διάκρισης	Βασισμένη στην ενιαία αγορά εργασίας	Ανενεργή	Θεμελίωση της έννοιας του πολίτη της ενιαίας αγοράς
Αποφάσεις του Ευρωπ. Δικαστηρίου (60s–70s)	Αναγνώριση μέσω των δικαιωμάτων	Οικονομικά / ευρωπαϊκά (ως άμεση επίδραση της ΕΟΚ)	Βασισμένη στην ενιαία αγορά εργασίας	Ασθενής (με βάση την άμεση επίδραση των δικαιωμάτων της ΕΟΚ)	Θεμελίωση της έννοιας του πολίτη ως δικαιώματος της ενιαίας αγοράς
Ευρωπαϊκή Νομοθεσία για την ελεύθερη μετακίνηση (60s–70s)	Αναγνώριση μέσω της παραμονής και της εργασίας	Θεμελιώδες δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης	Βασισμένη στην εργασία	Ασθενής (με βάση την ισότητα της μεταχείρισης και της ελευθερίας και την αξιοπρέπεια του ατόμου)	Θεμελίωση της έννοιας του πολίτη διαμέσου της νομιμοποίησης της παραμονής
1980s	Εργαζόμενοι και εθνικοί πολίτες των κρατών μελών	Οικονομικά & Ευρωπαϊκά (με βάση αποφάσεις του Ευρωπ. Δικαστηρίου	Βασισμένη στην εκλογή μελών του Ευρ. Κοινοβουλίου και στην αγορά	Έμφαση στην εθνική & ευρωπαϊκή κληρονομιά/ πολυπολιτι-σμικότητα	Συμβολική κατασκευή της έννοιας του πολίτη από την ευρωπαϊκή ταυτότητα
Ευρωπαϊκή Ένωση (90s)	Εργαζόμενοι της ΕΕ και εθνικοί πολίτες μέσω των δικαιωμάτων	Αρθρο 8 ΣΕΕ και Αποφάσεις του Ευρωπ. Δικαστηρίου	Βασισμένη στην εκλογή μελών του ΕΚ. Έμφαση στο δημοκρατικό έλλειμμα	Ενότητα στην ποικιλομορφία	Νομική Οικονομική (δικαιώματα αγοράς) Επικοινωνιακή Ευρώπη των πολιτών

Περίοδοι/ Στάδια	Ιδιότητα μέλους	Δικαιώματα	Συμμετοχή	Ταυτότητα	Έννοια
Ευρωπαϊκή Ένωση (Λισσαβόνα (2000+)	Προς έναν πολυεπίπεδο δημόσιο χώρο	Αρθρο 8 της Συνθ.ΕΕ και Αποφάσεις του Ευρωπ. Δικαστηρίου	Βασισμένη στην εκλογή μελών του ΕΚ .Έμφαση στο δημοκρατικό έλλειμμα	Ενότητα στην ποικιλομορφία	Πολιτική: να φέρει την Ευρώπη πιο κοντά στους πολίτες της. Εργαλειακή /λειτουργική. Ικανότητα του Ενεργού πολίτη

Πηγή: Olsen, E., 2008, Pasias & Roussakis 2012a

Β. Ο 'ευρωπαίος πολίτης' στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση: 'Τόποι' και 'λόγοι' υπό την κηδεμονία της αγοράς

Στη διάρκεια της δεκαετίας του ΄90 η ιδέα και η ταυτότητα της Ευρώπης και η συγκρότηση της ιδιότητας του ευρωπαίου πολίτη (european citizenship) απέκτησαν νέο σημειολογικό ενδιαφέρον καθώς επηρεάστηκαν από τις αλλαγές στους σκοπούς, τις αρμοδιότητες, τις δομές και τη λειτουργία της Κοινότητας, ενώ, παράλληλα αποτέλεσαν διακριτό πεδίο αιχμής του 'λόγου' στο συμβολικό επίπεδο και των πολιτικών της Επιτροπής στο εφαρμοσμένο επίπεδο (Pasias, 2007, Bee, 2008). Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1993) η Ευρωπαϊκή Ένωση απέκτησε νομική υπόσταση, ενίσχυσε τη θεσμική της συγκρότηση και διαμόρφωσε ενιαίο πρόσωπο και χαρακτήρα αναφοράς στο διεθνή χώρο. Παράλληλα, οι συμβολικοί στόχοι απέκτησαν σαφές κοινωνικό (κοινωνική δικαιοσύνη, δημοκρατία, ισότητα) και πολιτικό περιεχόμενο (ιδιότητα πολίτη, δικαιώματα, διαφάνεια, ευελιξία, διεύρυνση, διακυβέρνηση), καθώς συνδέθηκαν άμεσα με την ιδεολογία του ευρωπαϊσμού τόσο ως προς την ιστορικότητα και το μελλοντικό προσανατολισμό του εγχειρήματος (*ever closer union*) όσο και ως προς το περιεχόμενο της ευρωπαϊκής 'ταυτότητας' (*unity in diversity*) (Shaw 1998, Bellamy et al. 2006). Τόσο κατά τη διάρκεια της διακυβερνητικής βούλευσης (1990-91) όσο και, κυρίως, στη Συνθ. ΕΕ, η έννοια του πολίτη θα υποστασιοποιηθεί ως *πολιτική* έννοια (political concept), θα συγκροτηθεί ως *νομική* έννοια (legal concept) στο άρθρο 8 της Συνθήκης και θα καθοριστεί ως πεδίο *πολιτικής πρακτικής* (policy) στα προγράμματα δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Wiener, 1997:529).

Σύμφωνα με κριτικές μελέτες της περιόδου η έννοια του πολίτη κρίνεται ως περιορισμένη και ελλειμματική τόσο στο θεσμικό επίπεδο όσο και στο λό-

γο και στις πολιτικές της ΕΕ (Lehning 2001, Kostakopoulou 2007, Bellamy 2008). Η έννοια του πολίτη απέκτησε μεν νομική υπόσταση στη Συνθ.ΕΕ, με περιορισμένα όμως κοινωνικά, πολιτικά και αστικά στοιχεία. Ενώ, μέχρι τη δεκαετία του ΄90 η έννοια του πολίτη συνδέθηκε περισσότερο με την πολιτική και την πολιτιστική διάσταση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, μετά τη θέσπιση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, αναπτύχθηκε *ασύμμετρα*, υπέρ της οικονομικής και σε βάρος της πολιτικής και της κοινωνικής διάστασης (Hansen, 2000, Delaney & Barani, 2003, Strumia, 2011).

Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, θα επικρατήσει ένας τύπος 'οικονομικής ευρωπαϊκής υπηκοότητας' (economy based citizenship) με έμφαση στη νομική διάσταση των δικαιωμάτων στο πλαίσιο της εγκαθίδρυσης της ενιαίας εσωτερικής αγοράς (δικαίωμα μετακίνησης, εγκατάστασης, εργασίας, κα.) (Meehan, 1993, Everson, 1995, Pasias, 2007) και της συγκρότησης του '*φρούριου Ευρώπη*' (Fortress Europe) στη βάση του χώρου της εσωτερικής ασφάλειας όπως ορίστηκε από τη Συνθήκη Sengen (Σταυρόπουλος, 1992). Οι τέσσερις οικονομικές ελευθερίες (αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων, εργαζομένων) που κληρονομήθηκαν στην ΕΕ ως 'κεκτημένο' από τη Συνθήκη ΕΟΚ, συνέχισαν να συγκροτούν τον κοινοτικό στυλοβάτη των ευρωπαϊκών 'δικαιωμάτων της αγοράς'.

Στο άρθρο 8 της Συνθ.ΕΕ (1992) που αναφέρεται ειδικά στην ιθαγένεια και τον πολίτη, ορίζονται τα ακόλουθα: «*Θεσπίζεται ιθαγένεια (citizenship) της Ένωσης. Πολίτης (citizen) της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο (person) που έχει την υπηκοότητα (nationality) ενός κράτους μέλους. Οι πολίτες της Ένωσης έχουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται από την παρούσα συνθήκη*». Ειδικότερα, τα δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών διακρίθηκαν στις ακόλουθες κατηγορίες: α) δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής, β) δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, γ) δικαίωμα διπλωματικής και προξενικής προστασίας και δ) δικαίωμα αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Όπως φαίνεται, ο όρος 'citizenship' αποδόθηκε ως 'ιθαγένεια' στην ελληνική μετάφραση της Συνθ.Ε.Ε. Ο όρος όμως 'ιθαγένεια' είναι συνώνυμος του όρου 'υπηκοότητα' (nationality) ο οποίος χαρακτηρίζει τον μόνιμο, δημοσίου δικαίου, δεσμό που υφίσταται μεταξύ του προσώπου και του κράτους σε ένα εθνοκρατικό σχηματισμό. Ουσιαστικά, στη Συνθ.ΕΕ η έννοια της ιδιότητας του ευρωπαίου πολίτη συνδέθηκε με τις έννοιες της ευρωπαϊκής ιθαγένειας και της εθνικής υπηκοότητας χωρίς να αποκτήσει ενιαίο περιεχόμενο, με περιορισμένο και αποσπασματικό χαρακτήρα. Επιπρόσθετα, στοιχεία που αναφέρονται στα δικαιώματα του ευρωπαίου πολίτη είναι διάσπαρτα σε επιμέρους άρθρα της Συνθήκης (π.χ. παιδεία, πολιτισμός, περιβάλλον, κοινωνική πολιτική) και εμφανίζονται άλλοτε με συμπληρωματικό και άλλοτε με αντιφατικό ή/και αντιθετικό χαρακτήρα (Prentoulis, 2001, Shore, 2004).

Σε διάφορες μελέτες υποστηρίζεται ότι το περιεχόμενο της ιδιότητας του 'πολίτη της Ένωσης' εγκλωβίστηκε στην έννοια της 'ιθαγένειας', η οποία αφενός αποδόμησε το συμβολικό της περιεχόμενο και την απέκδυσε από την πολιτική της διάσταση και αφετέρου της προσέδωσε μια περιορισμένη και ελεγχόμενη χρήση, που προέρχεται, βασίζεται και εξαρτάται από την εθνική υπηκοότητα και χαρακτηρίζεται ως λειτουργική, ατελής, δευτερογενής, εξαρτημένη και πρόσθετη (Φλουρής & Πασιάς, 2003:207). Ουσιαστικά, με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, το πολιτικο-ιδεολογικό πρόταγμα της '*Ευρώπης των πολιτών*' μετετράπη στην εργαλειακή ιδιότητα μιας '*Ευρώπης των δικαιωμάτων*' (Baratta & Γιαννούλη 1997), τα οποία, μάλιστα, αποκτούν υπόσταση στο κλειστό πλαίσιο της «αρχής της κινητικότητας», δηλ. μόνον όταν ο πολίτης μετακινείται. Σύμφωνα με τον R. Baubock «*ο πιο σημαντικός περιορισμός συνίσταται στο γεγονός ότι ο πολίτης της Ένωσης αποκτά υπόσταση μόνον όταν ένα πρόσωπο μετακινείται ή ζει σε ένα άλλο κράτος μέλος ή μια τρίτη χώρα*» (Shaw, 1998:298).

Η 'νέα γεωγραφία του ευρωπαίου πολίτη', το θεσμικό πλαίσιο και η διαμόρφωση του λόγου και των πολιτικών της Επιτροπής για τον ευρωπαίο πολίτη αποτέλεσαν αντικείμενο κριτικής και σε επιμέρους ερμηνευτικές έννοιες που συγκροτούν την ιδιότητα του πολίτη όπως το 'ανήκειν', η 'ταυτότητα', τα 'δικαιώματα' και η 'συμμετοχή' (Wiener 1997, Olsen 2003, Kostakopoulou 2005, Delanty 2007). Τα κύρια σημεία αυτής της κριτικής αναφέρονται στις διαφορές μεταξύ του 'εθνικού' και του 'υπερεθνικού' χαρακτήρα που συγκροτούν τον βαθύ πυρήνα της έννοιας του ευρωπαίου πολίτη και στα ελλείμματα (δημοκρατικό, πολιτιστικό, διαφάνειας, κ.α.) που έχουν παρατηρηθεί στις δομές και τις λειτουργίες της ΕΕ αλλά και που καταγράφηκαν με εμφατικό τρόπο κατά τις διαδικασίες επικύρωσης των Συνθηκών, ειδικά, δε, σε αυτήν της Συνταγματικής Συνθήκης, μερικά χρόνια αργότερα (2004-05) (Pasias, 2009).

Η έννοια του «ανήκειν» συνδέεται άμεσα με το πολιτιστικό έλλειμμα της ΕΕ ειδικά σε ό,τι αφορά στις έννοιες της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» και της συμβολικής αναπαράστασης της «ιδέας της Ευρώπης» (Wiener, 1997, Hansen, 2000, Shore, 2004, Olsen, 2008), και υποστηρίζεται ότι η πολιτιστική διάσταση του ευρωπαίου πολίτη δεν απέκτησε αυτόνομο χαρακτήρα αλλά παραμένει ουσιαστικά εγκλωβισμένη στην εθνο-πολιτισμική ταυτότητα (Bruter, 2004). Το πεδίο των «δικαιωμάτων» συνδέεται με τα ελλείμματα που αφορούν στη συγκρότηση της ευρωπαϊκής *δημόσιας σφαίρας (δημόσιου χώρου)* (Habermas 2001), του ευρωπαϊκού *δήμου* (Nikolaidis, 2004), της ευρωπαϊκής *πολιτείας* καθώς και της ασθενούς έννοιας των *λαών* της Ευρώπης (*peoples* of Europe) (Follesdal, 2001). Τέλος, η έννοια της «συμμετοχής» αναφέρεται στο έλλειμμα που παρατηρείται στη διακυβέρνηση, τη διαφάνεια και τη νομιμοποίηση των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, (Kiernan, 1997, Armstrong, 2002, Bellamy 2006), στις πρακτικές και

στις σχέσεις της ευρωπαϊκής τεχνοκρατικής ελίτ (eurocrats) με τα διάφορα λόμπυ των οργανωμένων συμφερόντων στις Βρυξέλλες (Magnette 2003, Jenson 2007, Golding 2007), καθώς και την περιορισμένη αποδοχή και συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Μετά το Μάαστριχτ, οι κλυδωνισμοί που παρατηρήθηκαν κατά τη διαδικασία της επικύρωσης της Συνθήκης ΕΕ αλλά και κατά τη διακυβερνητική διαβούλευση για την αναθεώρησή της (1996-1997), κατέδειξαν την έκταση του '*δημοκρατικού ελλείμματος*' (democratic deficit) της Ένωσης και την ανάγκη της ενίσχυσης τόσο της '*διαφάνειας*' (transparency) των διαδικασιών όσο και της '*ανοιχτότητας*' (openess) των θεσμών της Ένωσης προς τις κοινωνίες των ευρωπαϊκών κρατών (Lodge 1994, Andersen-Eliassen, 1996, Bellamy, 2006). Την περίοδο αυτή ο προβληματισμός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «*δεν αφορούσε στο θεωρητικό επίπεδο της ιδιότητας του ευρωπαίου πολίτη αλλά στην ανάπτυξη πρακτικών στο εφαρμοσμένο επίπεδο, καθώς το κεντρικό ζητούμενο ήταν να βελτιωθούν οι σχέσεις των πολιτών με τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα και να ενισχυθεί η νομιμοποίησή τους*» (Holford, 2006:322). Συνακόλουθα, το πλαίσιο του λόγου και των πολιτικών της Επιτροπής συνδέθηκε άμεσα με τον περιορισμό και τη μείωση των αδυναμιών και των ελλειμμάτων της ΕΕ και την αντιμετώπιση κρίσεων σε όλα τα επίπεδα: *θεσμικό* (νομιμοποίηση), *πολιτικό* (δημοκρατία, διακυβέρνηση), *πολιτισμικό* (ευρωπαϊκή ταυτότητα) και *κοινωνικό* (συμμετοχή/κοινωνική συνοχή) (Rumford, 2003). Σταδιακά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέπτυξε μια σειρά από παρεμβάσεις τόσο στο επίπεδο του 'λόγου' (δημοσίευση κειμένων) όσο και των πολιτικών (μέσω προγραμμάτων δράσης) με σκοπό να στηρίξει την ιδεολογική εμβάθυνση του ενοποιητικού εγχειρήματος προς την πλευρά της ευρωπαϊκής κοινωνίας των πολιτών. Τα πρώτα από τα κείμενα αυτά αφορούσαν : την *κοινωνική αλληλεγγύη* (23-12-92), την *άμβλυνση του δημοκρατικού ελλείμματος* (5-5-93), τη *διαφάνεια* (2-6-93) και την *ιθαγένεια* (21-12-93) (Επιτροπή, 1992, 1993 α,β,γ). Λίγο αργότερα, στο Πρόγραμμα Δράσης «Ατζέντα 2000» (Επιτροπή, 1997α), στο οποίο σκιαγραφήθηκαν σε ενιαίο πλαίσιο οι γενικές προοπτικές για την προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την προοπτική της διευρυμένης Ένωσης, επισημάνθηκε ότι «η *ευρωπαϊκή οικοδόμηση θα παραμείνει αξιόπιστη μόνο εφόσον ανταποκρίνεται στην αυξανόμενη ζήτηση των πολιτών για περισσότερη ενότητα, περισσότερη αποτελεσματικότητα για την οικοδόμηση και την προάσπιση της ειρήνης, της σταθερότητας και της ευημερίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο και σε ολόκληρο τον κόσμο*» (ό.π.:36).

Τέλος, στη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1999) θεσπίστηκαν ορισμένες ρυθμίσεις, οι οποίες αν και κρίνονται περιορισμένες και ανεπαρκείς αποτέλεσαν ένα βήμα προς την ενίσχυση της θέσης του πολίτη στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα (Δαγτόγλου, 1998). Στις ρυθμίσεις αυτές περιλαμβάνονται : α) η αποτύπωση

της αρχής της δημοσιότητας (άρθρ. Α, παρ. 2), β) το δικαίωμα πρόσβασης στα κοινοτικά έγγραφα (άρθρ. 255, παρ.1), γ) η προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών (άρθρ. 6), δ) η καταπολέμηση των διακρίσεων (άρθρ. 13).

Γ. Η δεκαετία του 2000. Ο 'ευρωπαίος πολίτης' στη στρατηγική της Λισαβόνας

Στη στροφή της δεκαετίας του 2000 η ιδέα της Ευρώπης και οι έννοιες της 'ταυτότητας' και του 'πολίτη' απέκτησαν νέο συμβολικό και πραγματικό περιεχόμενο καθώς εντάχθηκαν στο συμβολικό τρίπτυχο της περιόδου «*πολιτικοποίηση*, *παγκοσμιοποίηση*, *διεύρυνση*». Και οι τρεις άξονες συνδέονται και διαπερνούν τόσο τα στοιχεία της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής ταυτότητας της ΕΕ. Επιπρόσθετα, όμως, και οι τρεις άξονες του τρίπτυχου συνδέονται, επηρεάζουν και επηρεάζονται από τις υφιστάμενες διαφοροποιήσεις στον εσωτερικό χώρο της Κοινότητας (πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, κρατικές, ιδεολογικές). Η *παγκοσμιοποίηση* συνδέθηκε με πολλαπλές αναγνώσεις όπως οι αλλαγές στο γεωπολιτικό σύστημα, η μετάβαση προς τις κοινωνίες και τις οικονομίες της γνώσης, οι ριζικές αλλαγές στο περιβάλλον και τις σχέσεις εργασίας, η θέση και η εικόνα της «Ευρώπης στον κόσμο» (Kazamias, 2008, Καζαμίας, 2008). Η *διεύρυνση* συνδέθηκε με τη συγκρότηση ενός νέου ευρωπαϊκού χώρου (μετανάστευση, δημογραφικό πρόβλημα, κοινωνική συνοχή, πολιτισμική διάσταση) ο οποίος διατρέχεται από ζητήματα όπως η μετα-εθνική ταυτότητα, η πολιτιστική ετερότητα και η διάχυση των αξιών της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Πασιάς, 2006β: 27-28). Η διάσταση όμως που απέκτησε ιδιαίτερη σημασία και συνιστά την κατεξοχήν διάσταση με την οποία σχετίστηκε η ιδιότητα του πολίτη, στις αρχές της δεκαετίας του 2000, ήταν η πολιτική. Η *πολιτικοποίηση* της ΕΕ συνδέθηκε άμεσα : α) με τον πολιτικό μετασχηματισμό της ΕΕ στο πλαίσιο της θέσπισης της Συνταγματικής Συνθήκης, τις σχέσεις υπερεθνικού–εθνικού και τις έννοιες της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, της θεσμικής διαφάνειας, της δημοκρατικής νομιμοποίησης, της συμμετοχής και των δικαιωμάτων του πολίτη, β) με το νέο κυρίαρχο σημειολογικό ζεύγμα 'γνώση-διακυβέρνηση' και με νέους στόχους και πολιτικές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όπως η *προαγωγή νέων ευρωπαϊκών μορφών διακυβέρνησης* (Επιτροπή, 2001), το πρόταγμα «να *καταστεί η Ευρώπη η ισχυρότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο*» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο 2000) και η διαδικασία για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Η στρατηγική της Λισαβόνας (2000), η διεύρυνση της ΕΕ με τις χΚΑΕ (2004) και η διαδικασία της επικύρωσης της Συνταγματικής Συνθήκης (2003-2005) αποτέλεσαν τους νέους

παραδειγματικούς άξονες γύρω από τους οποίους συγκροτήθηκαν οι σχέσεις εξουσίας-γνώσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Πασιάς 2006β:76-85). Η Επιτροπή καθόρισε τους ακόλουθους τέσσερις στρατηγικούς στόχους της ΕΕ για την περίοδο 2000-2005: α) Την προαγωγή νέων ευρωπαϊκών μορφών διακυβέρνησης με άξονες τη συμμετοχή του πολίτη στις αποφάσεις και τη διαφάνεια στις αποφάσεις των θεσμικών οργάνων, β) την ενίσχυση της θέσης της Ευρώπης στον κόσμο (επιτυχής διεύρυνση, ενίσχυση της πολιτικής συνεργασίας, ηγετικός ρόλος στη νέα παγκόσμια οικονομία), γ) τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας για την ψηφιακή εποχή, την προώθηση της απασχόλησης, της ανάπτυξης και της κοινωνικής προστασίας, δ) τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών (προστασία του περιβάλλοντος, προαγωγή της δικαιοσύνης και ασφάλειας) (Επιτροπή 2000α: 6-14).

Το πλαίσιο για τη θεσμική ενίσχυση της έννοιας του πολίτη επικυρώθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο σε δύο βασικά κείμενα, στον Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο 2000β) και στη Συνθήκη της Νίκαιας (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο 2001). Στο προοίμιο του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης, ορίστηκε ότι *«η Ένωση εδράζεται στις αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης· ερείδεται στις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της, καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης[...]. Η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών, σεβόμενη την πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων των λαών της Ευρώπης, καθώς και την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της»* (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2000β). Στη Συνθήκη της Νίκαιας, στη δήλωση 23 παρ.6, σχετικά με το μέλλον της Ένωσης αναγνωρίστηκε «*η ανάγκη βελτίωσης και εξασφάλισης σε διαρκή βάση της δημοκρατικής νομιμότητας και διαφάνειας της Ένωσης και των οργάνων της, προκειμένου να επιτευχθεί η μεγαλύτερη προσέγγισή τους με τους πολίτες των κρατών μελών*» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο 2001α:80).

Ένα χρόνο αργότερα, στη δήλωση του Λάκεν, η οποία προσαρτήθηκε στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της 14ης και 15ης Δεκεμβρίου 2001, υπογραμμίζεται ότι πρέπει να επιδιωχθεί «*η προσέγγιση μεταξύ των πολιτών και των ευρωπαϊκών θεσμών…, οι πολίτες ζητούν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς να είναι λιγότερο δύσχρηστοι και άκαμπτοι και κυρίως να καταστούν αποτελεσματικότεροι και διαφανέστεροι…οι πολίτες αισθάνονται ότι όλα διεξάγονται συχνά ερήμην τους και επιθυμούν περισσότερο δημοκρατικό έλεγχο*» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2001β:20).

Σε ένα σημαντικό, επίσης, κείμενο της Επιτροπής σχετικά με την «Οικοδόμηση του ευρωπαϊκού μέλλοντος» προτείνεται «*η ανάπτυξη της ευρωπαϊκής ιθαγένειας ως κύριας προτεραιότητας για τη δράση της ΕΕ, βάσει ενός χώ-*

ρου ελευθερίας, δικαιοσύνης και ασφάλειας, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης να αναχθεί η ιθαγένεια σε πραγματικότητα με την προαγωγή του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της πολυμορφίας, καλύπτοντας τομείς που εμπλέκουν άμεσα τους ευρωπαίους πολίτες στη διαδικασία ολοκλήρωσης, δηλ. τη νεολαία, τον πολιτισμό, τον οπτικοακουστικό τομέα και την συμμετοχή των πολιτών» (Επιτροπή, 2004).

Τα επόμενα χρόνια η Επιτροπή προχώρησε στην ανάπτυξη μιας σειράς προγραμμάτων δράσης με σκοπό τη βελτίωση της γνώσης των ευρωπαίων πολιτών για τις πολιτικές της ΕΕ, την ενίσχυση των συνεργασιών μεταξύ οργανώσεων των πολιτών, ιδίως σε διεθνικό επίπεδο, και την ενθάρρυνση της συμμετοχής της «κοινωνίας των πολιτών» στην οικοδόμηση της Ευρώπης. Μεταξύ αυτών, ξεχωρίζουν : το πρόγραμμα για την προώθηση της συμμετοχής του ευρωπαίου πολίτη (2004-2006) (Συμβούλιο της ΕΕ, 2004), το πρόγραμμα δράσης "Citizens and Governance in a knowledge based society" (2004-2006) (European Commission, 2006b), το πρόγραμμα δράσης «*Ευρώπη για τους Πολίτες*» (2007-2013) (Συμβούλιο της ΕΕ, 2006α), το πρόγραμμα «*Θεμελιώδη δικαιώματα και ιθαγένεια*» (2007-13) (Συμβούλιο της ΕΕ, 2007α), η ένταξη του «Πολίτη στην Ευρωπαϊκή Ένωση» στη θεματική ενότητα «Κοινωνικοοικονομικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες» στο 7ο πρόγραμμα-πλαίσιο για την έρευνα (2007-2013) (Επιτροπή 2007α).

Ο 'λόγος' και οι πολιτικές της περιόδου υπήρξαν αντικείμενο έντονης κριτικής καθώς τα περισσότερα από τα βασικά προβλήματα της ΕΕ (έλλειμμα, διαφάνεια, νομιμοποίηση, αποδοχή, ασθενείς σχέσεις όλου-μερών) που είχαν αναδειχθεί τα προηγούμενα χρόνια, εμφανίστηκαν και αναπαράχθηκαν σε έκταση, ένταση και ποιότητα και κατά την τρέχουσα δεκαετία (Rumford 2003, Magnette 2003). Επιπρόσθετα, από την αξιολόγηση της πορείας και των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων δράσης προέκυψε, μεταξύ άλλων, ότι υπάρχει άγνοια ως προς το περιεχόμενο της έννοιας «πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (57%), έλλειμμα ενημέρωσης των πολιτών για τα δικαιώματά τους (69%) και σημαντικά εμπόδια τα οποία αποτρέπουν ή αποθαρρύνουν τους πολίτες από το να μετοικήσουν και να εργαστούν στο εξωτερικό» (Επιτροπή 2008α, 2010, Eurobarometer 2010).

Η αδυναμία ουσιαστικής επίτευξης των στόχων της Λισαβόνας, οι τριγμοί και οι διαφωνίες στη διευρυμένη Ευρώπη των 27 και, κυρίως, η αδυναμία της επικύρωσης της Συνταγματικής Συνθήκης κατέδειξαν ότι στο ενωσιακό επίπεδο εξακολουθούν να αναπαράγονται το πολιτικό, ιδεολογικό, κοινωνικό και δημοκρατικό έλλειμμα, συνοδευόμενα από περιορισμένη συμμετοχή των κρατών μελών στην επίτευξη των κοινών στόχων, αδύναμη πειστικότητα και ασθενή αποδοχή του εγχειρήματος από την ευρωπαϊκή κοινωνία των πολιτών (Πασιάς, 2006: 360-366).

Ένα μεγάλο μέρος της κριτικής αφορούσε, επίσης, στο «συμβολικό έλλειμμα» σε σημαντικές αποφάσεις που καθόρισαν τις αρχές, τη φιλοσοφία και το χαρακτήρα της ΕΕ και συνδέθηκαν αναπόσπαστα με τη νομική υπόσταση, τη θεσμική συγκρότηση, την άσκηση της εξουσίας, τη συμβολική αναπαράσταση, τη «συνταγματοποίηση» της ΕΕ και το «μέλλον της Ευρώπης» (Παπαδημητρίου, 2002). Ιδιαίτερη κριτική ασκήθηκε γύρω από θεμελιώδεις και 'επίμαχες' έννοιες που συνδέονται άμεσα με την ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη όπως, οι πρωτεύουσες έννοιες της '*κυριαρχίας*' (λαϊκής, εθνικής, ευρωπαϊκής), της '*εξουσίας*' (καταστατικής, κανονιστικής, εκτελεστικής), της '*δημοκρατίας*' (δήμος, πολιτεία, πολίτης), των '*αξιών*' (πολιτικός πολιτισμός, πολιτισμικές ταυτότητες, ιστορική μνήμη), και οι παράγωγες έννοιες της '*αντιπροσώπευσης*', της '*νομιμοποίησης*', της '*εμβάθυνσης*', της '*διαφάνειας*', της '*υπερεθνικότητας*' και του '*μετα-εθνικού*' χαρακτήρα του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης (Βενιζέλος, 2003, Μανιτάκης, 2004, Nikolaides, 2004).

Ξεχωριστή, τέλος κριτική ασκήθηκε στην αναγόρευση μιας *«άκρως ανταγωνιστικής κοινωνικής οικονομίας της αγοράς»,* ως θεσμικά κατοχυρωμένου στόχου της Ένωσης - τόσο στο κείμενο της Συνταγματικής Συνθήκης (2004) όσο και σε αυτό της Συνθήκης της Λισαβόνας (2009) - η οποία θεωρείται ως διάταξη «νεοφιλελεύθερης» έμπνευσης, που υποτάσσει πλήρως την πολιτική διάσταση της ΕΕ στην οικονομία της αγοράς, ενισχύει και διευρύνει το «κοινωνικό έλλειμμα» της Ευρώπης και υπονομεύει κάθε απόπειρα άσκησης ουσιαστικής κοινωνικής πολιτικής με σκοπό την ενίσχυση των δημόσιων αγαθών (υγεία, πρόνοια, παιδεία, ασφάλεια) και της κοινωνικής συνοχής (Πασιάς, 2006β:71).

Δ. Ο πολίτης ως 'ικανότητα' στη 'μετρήσιμη' Ευρώπη της γνώσης

Από τα τέλη της δεκαετίας του '90 η έννοια του '*ευρωπαίου πολίτη'* συνδέθηκε άμεσα με τις έννοιες της '*Ευρώπης της γνώσης'* και με τις διαδικασίες της συγκρότησης του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού χώρου (ΕΕΧ).

Το 1997 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο κείμενό της *Για μια Ευρώπη της Γνώσης,* (Επιτροπή, 1997β) αναφέρει ότι «*η ιδιότητα του πολίτη πρέπει να ενισχύεται μέσω της ευρωπαϊκής διάστασης (συμμερισμός των κοινών αξιών, αίσθηση συμμετοχής σε ένα κοινό κοινωνικο-οικονομικό χώρο, αλληλεγγύη και αμοιβαιότητα στην κατανόηση της πολυ-πολιτισμικότητας)*» (ό.π.:5). Το 2000, στο κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, *Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη*, επιχειρήθηκε μια ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στον ευρωπαίο πολίτη και την οικοδόμηση της '*Ευρώπης της γνώσης*' (Επιτροπή, 2000β). Στον πρόλογο του κειμένου, η Επίτροπος Ε. Cresson αναφέρει ότι «*η Κοινότητα επιδιώκει να διαμορφώσει έναν ευρωπαϊκό*

χώρο δια βίου εκπαίδευσης, στη συγκρότηση του οποίου θεωρείται καθοριστική η ενεργός συμμετοχή των ευρωπαίων πολιτών» και προτείνεται ως ένας από τους άξονες της Κοινοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής στην εκπαίδευση και την κατάρτιση «*ο εμπλουτισμός της ιδιότητας του πολίτη σε μια ανοιχτή και πλουραλιστική κοινωνία*» (ό.π: 9). Στο κείμενο προσδιορίστηκε μια πιο ολιστική αντίληψη της ιδιότητας του πολίτη, οι βασικές διαστάσεις της οποίας, διακρίνονται ως ακολούθως :

— η *νομική* διάσταση που αποτελείται από ένα δίκτυο πολιτειακών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων,
— η *συναισθηματική* διάσταση η οποία συνδέεται με την προαγωγή της κοινωνικής ένταξης και συνοχής, καθώς και με θέματα ταυτότητας και αξιών,
— η *γνωστική* διάσταση που συνδέεται με θέματα πληροφόρησης και γνώσης, και
— η *πρακτική* διάσταση που συνδέεται με τη δραστηριοποίηση και τη συμμετοχή στα κοινά (ό.π: 9).

Στη Σύνοδο Κορυφής της Λισαβόνας (23-24/3/2000), οι ευρωπαϊκοί ηγέτες δήλωσαν ότι «*η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται αντιμέτωπη με μια σημαντική πρόκληση ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης και των προκλήσεων μιας νέας οικονομίας της γνώσης*» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2000α, παρ.1) και έθεσαν το στρατηγικό στόχο για την Ευρωπαϊκή Ένωση «να γίνει η ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο» (ό.π., παρ.5). Παράλληλα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε το Συμβούλιο Παιδείας της ΕΕ, «*να προσδιορίσει συγκεκριμένους μελλοντικούς στόχους των εκπαιδευτικών συστημάτων, που να εστιάζουν στις κοινές ανησυχίες και προτεραιότητες (ό.π., παρ.27) και επισήμανε ότι «κάθε ευρωπαίος πολίτης θα χρειάζεται ένα ευρύ φάσμα των βασικών ικανοτήτων προκειμένου να προσαρμοστεί στις ραγδαίες αλλαγές της κοινωνίας της γνώσης*» (ό.π., παρ.9) και ότι «*ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο πρέπει να καθορίζει τις νέες βασικές δεξιότητες που θα παρέχει η δια βίου μάθηση*» (ό.π., παρ. 26.4).

Ένα έτος αργότερα (2001) το Συμβούλιο προσδιόρισε τρεις στρατηγικούς στόχους (ποιότητα, προσβασιμότητα, ανοιχτότητα) και 13 συναφείς στόχους των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών συστημάτων που έπρεπε να επιτευχθούν μέχρι το 2010 (Συμβούλιο της ΕΕ, 2001). Η «*υποστήριξη της ενεργοποίησης του πολίτη, της ισότητας των ευκαιριών και της κοινωνικής συνοχής*» ορίστηκε ως ένας από τους 13 υποστόχους (2.3.) στο πλαίσιο του στόχου 2 : «Διευκόλυνση της πρόσβασης στη μάθηση». Στο κείμενο η ιδιότητα του ενεργού πολίτη συνδέθηκε άμεσα με την προώθηση της ισότητας των ευκαιριών και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και επισημάνθηκε ότι: α) «*η προώθηση της*

ενεργοποίησης του πολίτη εντάσσεται στη διαδικασία της μάθησης, με σκοπό οι άνθρωποι συμμετέχουν σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής και οικονομικής ζωής», β) «*η προώθηση της ενεργοποίησης του πολίτη και της απασχολησιμότητας πρέπει να θεωρούνται ως δράσεις συμπληρωματικές*» και γ) «*η συνειδητοποίηση του πολίτη μέσα από τα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης συνδέεται με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων*» (ό.π.:33)

Τον Ιούνιο του 2002 το Συμβούλιο ενέκρινε ένα λεπτομερές πρόγραμμα εργασίας για την επίτευξη των στρατηγικών στόχων, στο πλαίσιο του οποίου οι 13 στόχοι οργανώθηκαν σε πεδία, ζητήματα, κριτήρια αναφοράς (benchmarks) και δείκτες (indicators) συγκριτικής αξιολόγησης των επιδόσεων των κρατών μελών (Συμβούλιο της ΕΕ, 2002, European Commission, 2003a:4-5). Μεταξύ των ομάδων εργασίας, τον Ιανουάριο του 2003 συγκροτήθηκε και η Ομάδα 7 «*Ανοιχτά περιβάλλοντα μάθησης και ενεργός πολίτης*» (group G : Open learning environment and Active Citizenship) (European Commission, 2003b). Ένα χρόνο αργότερα, η Επιτροπή δημοσίευσε ένα κείμενο με εννέα περιοχές ανάπτυξης νέων δεικτών στην εκπαίδευση και την κατάρτιση (European Commission, 2004a), στο οποίο επισημαίνεται ότι «*η κοινωνική συνοχή και ο ενεργός πολίτης αποτελούν σημαντικούς πολιτικούς στόχους και θεωρούνται κρίσιμοι για την επίτευξη των στόχων της Λισαβόνας*» (ό.π.:16) και συνοδεύτηκαν από τον καθορισμό βραχυ-, μεσο- και μακροπρόθεσμων στρατηγικών (ό.π.:17-18). Τον Μάϊο του 2005 το Συμβούλιο της ΕΕ «*κάλεσε την Επιτροπή να αναπτύξει περαιτέρω και να υποβάλει στο Συμβούλιο τις στρατηγικές στον τομέα των δεικτών του ενεργού πολίτη*» (Συμβούλιο, 2005, παρ. 16).

Στο πλαίσιο της εντολής του Συμβουλίου η Επιτροπή ανέθεσε στη Regioplan, μια εταιρεία στο Άμστερνταμ, την εκπόνηση μελέτης σχετικά με την ανάπτυξη δεικτών παρακολούθησης του «ενεργού πολίτη» και της «εκπαίδευσης του πολίτη» (Active Citizenship and Citizenship Education) (de Weerd et al, 2005). Τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου το Κέντρο Έρευνας για τη Δια βίου μάθηση (Centre for Research on Lifelong Learning / CRELL), σε συνεργασία με το Συμβούλιο της Ευρώπης (Council of Europe) ξεκίνησε ένα ερευνητικό πρόγραμμα σχετικά με τον «ενεργό δημοκρατικό πολίτη» (Active Citizenship for Democracy), με σκοπό την ανάπτυξη δεικτών αναφορικά με τον «ενεργό πολίτη». Το πρόγραμμα υποστηρίχθηκε από ένα ευρύ δίκτυο σε όλη την Ευρώπη, αποτελούμενο από ερευνητές που προέρχονταν από τα πεδία της εκπαίδευσης, της πολιτικής επιστήμης και της κοινωνιολογίας (European Commission, 2007:97, Hoskins et al., 2006:386). Το πλαίσιο εργασίας του προγράμματος για τον «ενεργό πολίτη» προσδιορίστηκε με βάση τους άξονες «*συμμετοχή στην κοινωνία των πολιτών και την κοινοτική και/ή πολιτική ζωή που χαρακτηρίζεται από αμοιβαίο σεβασμό, ανεκτικότητα και την μη άσκηση βίας σύμφωνα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία*» (Hoskins

et al., 2006:10, European Commission, 2007:97). Ο γενικότερος σκοπός του προγράμματος αφορούσε «*στη δημιουργία ορισμών, τον καθορισμό των δεξιοτήτων, ικανοτήτων και αξιών που προωθούν το δημοκρατικό πολίτη, τη δημιουργία δεικτών και ερωτηματολογίων, και τη διεξαγωγή έρευνας σε ευρωπαϊκό επίπεδο*» (Hoskins et al., 2006, Holford, 2008:336).

Το αποτέλεσμα του ερευνητικού προγράμματος ήταν η δημιουργία, η ανάπτυξη και η χαρτογράφηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο δύο σύνθετων δεικτών: α) του 'ενεργού πολίτη' (Active Citizenship Composite Indicator /ACCI) και β) της 'ικανότητας του πολίτη' (Civic Competence Composite Indicator /CCCI) (Hoskins et al., 2006, 2008), Holford, 2008).

Α. Η διαδικασία για την αποτίμηση του ενεργού πολίτη (*Measuring Active Citizenship in Europe*) οδήγησε στον καθορισμό ενός σύνθετου δείκτη για τον ενεργό πολίτη (Active Citizenship Composite Indicator/ACCI), η διαμόρφωση του οποίου βασίστηκε σε έναν κατάλογο 63 βασικών δεικτών της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (European Social Survey/ESS) από 19 ευρωπαϊκές χώρες (Hoskins et al., 2006, European Commission, 2007: 96). Το μοντέλο για τον ενεργό πολίτη διακρίνεται από τέσσερις διαστάσεις : την κοινωνία των πολιτών (18 δείκτες), τη ζωή στην κοινότητα (25 δείκτες), την πολιτική ζωή (9 δείκτες), και τις αξίες (11 δείκτες). Το μοντέλο της αποτίμησης του πολίτη βασίστηκε σε τέσσερις άξονες : *Διαμαρτυρία και κοινωνική αλλαγή, αντιπροσωπευτική δημοκρατία*, *κοινοτική ζωή*, και *δημοκρατικές αξίες* (Hoskins et al., 2006 :11, European Commission, 2007:97-98). Τα αποτελέσματα και την κατάταξη των χωρών με βάση τον δείκτη ACCI έδειξαν ότι οι σκανδιναβικές χώρες σημειώνουν υψηλές επιδόσεις, ακολουθούμενες από τις χώρες της Δυτ. Ευρώπης, ενώ, οι χώρες της ανατολικής και της νότιας Ευρώπης βρίσκονται στις χαμηλότερες θέσεις της κατάταξης (Hoskins & Mascherini, 2009:478).

Β. Η διαδικασία για την αποτίμηση της «ικανότητας του πολίτη» (Measuring Civic Competence in Europe) (Hoskins et al, 2008) είχε ως αποτέλεσμα τον καθορισμό ενός σύνθετου δείκτη για την «ικανότητα του πολίτη» (Civic Competence Composite Indicator/CCCI), ο οποίος βασίστηκε στο πλαίσιο της έρευνας της ΙΕΑ για την Αγωγή του πολίτη του 1999. Το πλαίσιο του δείκτη αφορούσε στις ακόλουθες διαστάσεις : αξίες του πολίτη, κοινωνική δικαιοσύνη, συμμετοχικότητα, γνώση για τους δημοκρατικούς θεσμούς. Σύμφωνα με τον Holford «*ο δείκτης CCCI δεν αποτελεί ένα μέτρο της διαβίου μάθησης για τον πολίτη, ούτε της αγωγής του πολίτη κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, καθώς αφορούσε μόνο στην εκτίμηση σε μαθητές ηλικίας 14 ετών*» (Holford, 2008:337).

Τον Φεβρουάριο του 2007 η Επιτροπή υπέβαλε ένα συνεκτικό πλαίσιο 20 δεικτών και 5 σημείων αναφοράς σχετικά με την παρακολούθηση της προόδου για την επίτευξη των στόχων της Λισαβόνας (Επιτροπή, 2007β). Η ικανό-

τητα του πολίτη συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των 20 δεικτών (ό.π.:9). Τον Μάϊο του 2007 το Συμβούλιο Παιδείας κάλεσε την Επιτροπή «*να επιδιώξει την ανάπτυξη των δεικτών αναφορικά με τις ικανότητες για την άσκηση της ιδιότητας του πολίτη σε συνεργασία με άλλους διεθνείς οργανισμούς*» (Συμβούλιο ΤΗΣ ΕΕ 2007β:13, παρ.3.2). Τον ίδιο χρόνο, στην ετήσια Έκθεση της Επιτροπής σχετικά με την Πρόοδο που είχε επιτευχθεί στους στόχους της Λισαβόνας (European Commission, 2007:96) σημειώθηκε ότι ο ενεργός πολίτης «*αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της Στρατηγικής της Λισαβόνας που αποσκοπεί στη δημιουργία κοινωνικής συνοχής, θέτοντας το επίκεντρο τις δημοκρατικές και ευρωπαϊκές αξίες, τη συμμετοχή στη δημοκρατία και την κοινωνία πολιτών».* Στην έκθεση διαπιστώθηκε ότι τα δεδομένα σχετικά με την εκπαίδευση και τον ενεργό πολίτη ήσαν «*περιορισμένα αναφορικά με το σκοπό, το περιεχόμενο, τη συχνότητα και την επικαιροποίηση*» (ό.π.:97) και αποφασίστηκε η υποστήριξη της ερευνητικής δραστηριότητας στους παραπάνω τομείς τα επόμενα χρόνια.

Η έννοια της 'ικανότητας' (competence) που διαδέχθηκε την έννοια των 'δεξιοτήτων' (skills) αποτέλεσε διακριτό πεδίο αιχμής στο λόγο της Επιτροπής και στη στρατηγική της Λισαβόνας, καθώς συνδέθηκε : α) ως «*ακαδημαϊκή*» ικανότητα (academic competence) με τις έννοιες της ποιότητας και των αποτελεσμάτων της μάθησης στο σχολείο και β) ως «*εργασιακή*» (workplace competence) με τις απαιτήσεις στην ένταξη της αγοράς εργασίας. Οι 'ικανότητες' πρωτοαναφέρθηκαν στο κείμενο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβόνας (2000), ακολούθως καθορίστηκαν ως ένας από τους 13 στρατηγικούς στόχους και ως διακριτή παράμετρος της ποιότητας των εκπαιδευτικών συστημάτων (2001), μελετήθηκαν από ειδική ομάδα εργασίας (2002-2004) και από ξεχωριστό cluster (2005-2006), και τελικά απέκτησαν τους δικούς τους δείκτες συγκριτικής αξιολόγησης την περίοδο 2004-2006. Το Δεκέμβριο του 2006, το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο υιοθέτησαν σχετική πρόταση της Επιτροπής για το ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς σχετικά με τις «οκτώ ικανότητες για την κοινωνία της γνώσης». Η ιδιότητα του πολίτη συμπεριλαμβάνεται στην ικανότητα με τίτλο *«Διαπροσωπικές, διαπολιτισμικές και κοινωνικές ικανότητες και ικανότητα του πολίτη*» (Interpersonal , intercultural, social competences/Civic competences) και ορίζεται ως «*η ικανότητα που εξοπλίζει τα άτομα ώστε να συμμετέχουν πλήρως στην ζωή των πολιτών, με βάση τη γνώση των κοινωνικών και πολιτικών εννοιών και δομών και την υποχρέωση ενεργού και δημοκρατικής συμμετοχής*» (Συμβούλιο της ΕΕ, 2006β).

Τα επόμενα χρόνια η έννοια του «ενεργού πολίτη» (active citizenship) θα παραμείνει στην επικαιρότητα του λόγου και των πολιτικών της Επιτροπής καθώς θα ενταχθεί στις «εγκάρσιες ικανότητες» (transversal competences) με σκοπό την προετοιμασία των μελλοντικών πολιτών και εργαζομένων αλλά και

θα αποτελέσει μια από τις βασικές προτεραιότητες της κοινοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής για την επίτευξη του στόχου «Ευρώπη 2020». Το Δεκέμβριο του 2008 η Επιτροπή προχώρησε στην αναθεώρηση της στρατηγικής της Λισαβόνας στην εκπαίδευση (Επιτροπή, 2008β) και πρότεινε τη συνεργασία για την αντιμετώπιση τεσσάρων στρατηγικών προκλήσεων για την περίοδο 2010-2020: τη διά βίου μάθηση, τη βελτίωση της ποιότητας, την προώθηση της ισότητας και την ιδιότητα του ενεργού πολίτη, την ενίσχυση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας (ό.π: 6-7). Στο κείμενο επισημαίνεται ότι «*η πολιτική εκπαίδευσης και κατάρτισης πρέπει να επιτρέπει σε όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου και κοινωνικοοικονομικού υπόβαθρου, να αποκτούν, να επικαιροποιούν και να αναπτύσσουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους τόσο επαγγελματικές δεξιότητες όσο και τις βασικές ικανότητες που απαιτούνται για την περαιτέρω μάθηση, την ενεργό ιδιότητα του πολίτη και το διαπολιτισμικό διάλογο, να προάγει τις διαπολιτισμικές δεξιότητες, τις δημοκρατικές αξίες, το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και την καταπολέμηση των διακρίσεων*» (ό.π.:10-11).

Στα τέλη του 2009 ολοκληρώθηκε το πλαίσιο αναφοράς και των πολιτικών για τις «ικανότητες» για την επόμενη δεκαετία 2010-2020 με το κείμενο της Επιτροπής «*Βασικές ικανότητες για έναν κόσμο που αλλάζει*» (Επιτροπή, 2009). Το κείμενο αποτελεί την 4η έκθεση αξιολόγησης της προόδου του «E&K 2010» και αναφέρεται στα αποτελέσματα των πολιτικών της γνώσης και των μεταρρυθμίσεων των κρατών μελών στο χώρο των προγραμμάτων σπουδών κατά την περίοδο 2007-2009. Το πιο ενδιαφέρον σημείο του κειμένου είναι, ίσως, η έμφαση που δίδεται στην ανάπτυξη των *«εγκάρσιων» βασικών ικανοτήτων* (ψηφιακή ικανότητα, μεθοδολογία της μάθησης, κοινωνικές ικανότητες, ιδιότητα του πολίτη, επιχειρηματικότητα, πολιτισμική συνείδηση) οι οποίες τοποθετούνται στο κέντρο του «τριγώνου της γνώσης» (εκπαίδευση, έρευνα, καινοτομία) και συνδέονται άμεσα με την προώθηση των πολιτικών για την ανταγωνιστικότητα, την ανάπτυξη και την απασχόληση, καθώς και για την ισότητα και την κοινωνική ένταξη (ό.π.:3).

Επιλεγόμενα

Η διαμόρφωσης μιας μετρήσιμης «Ευρώπης της γνώσης» αποτέλεσε βασικό στόχο του λόγου και των πολιτικών της ΕΕ στην εκπαίδευση και την κατάρτιση κατά τη δεκαετία του 2000 (Lawn, 2006, Lawn & Grek, 2012, Pasias & Roussakis, 2012b). Οι πολιτικές της γνώσης που ανέπτυξε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο της στρατηγικής της Λισαβόνας, είχαν ως σκοπό «*η Ευρώπη να αναγνωρισθεί ως ένα παγκόσμιο κέντρο αναφοράς ως προς την ποιότητα*

και τη συνάφεια των συστημάτων και ιδρυμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης και αναγνωρίζεται ο κεντρικός ρόλος των δεικτών και των επιπέδων αναφοράς στη μέτρηση των επιπέδων/ βαθμών υλοποίησης αλλά και της προόδου των επιδιωκόμενων στόχων» (Συμβούλιο της ΕΕ, 2003:1).

Το πλαίσιο της διαμόρφωσης του ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού χώρου χαρακτηρίστηκε από τα ακόλουθα: α) τις νέες σχέσεις«εξουσίας-γνώσης» (Ozga, 2008), την επικράτηση αντιλήψεων που προέρχονται από διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς (ΟΟΣΑ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΔΝΤ) και τη σύσταση δικτύων τεχνοκρατών σε εθνικό και διακρατικό επίπεδο (Lawn & Lingard, 2002, Rinne, 2008, Normand, 2010), με σκοπό τη διαμόρφωση, την ανάπτυξη και την προώθηση ενός ευρύτερου πλαισίου *παγκόσμιων προτύπων* (world models) που οργανώνεται σημειολογικά γύρω από όρους όπως αγοραιοποίηση (marketization), ιδιωτικοποίηση (privatization), (απο)-ρύθμιση (deregulation), τεχνοκρατία (technocracy), επιτέλεση/απόδοση (performativity), αξιολόγηση (evaluation/assessement), επιτήρηση (surveillance), απολογιστικός έλεγχος (audit), λογοδοσία (accountability) (Dale, 2000, Bonal, 2003, Antunes, 2006, Shore, 2008).

Ένα διακριτό σύνολο προτύπων, κριτηρίων, δεικτών και συγκριτικών μετρήσεων των επιδόσεων και των αποτελεσμάτων τοποθετήθηκε στο κέντρο αυτής της ιδεολογικής και πολιτικής διαδικασίας (Deakin Crick, 2008:313), εκφράζοντας την εγκαθίδρυση νέων πολιτικών και τεχνολογιών διακυβέρνησης, καθώς «*νέες κατηγορίες εκπαιδευτικών δομών εφευρέθηκαν και ένας διαφορετικός ευρωπαϊκός χώρος εκπαίδευσης δημιουργήθηκε, κυβερνώμενος από τους αριθμούς, τα πρότυπα και τους δείκτες ποιότητας*» (Grek, 2008:213) «*που επιβάλλει μέσω διαδικασιών συγκριτικής αξιολόγησης την προσαρμογή των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων σε κοινούς στόχους, κοινά αποδεκτούς δείκτες, μεθόδους και πλαίσια αναφοράς*» (Πασιάς, 2005β:41).

Η νομιμοποίηση της 'διακυβέρνησης των αριθμών' συνδέθηκε «*με τη συγκρότηση, την παραγωγή και την αναπαραγωγή ενός συστήματος τεχνολογιών: τεχνολογιών 'επιτήρησης' που χρησιμοποιούνται ως εργαλεία μέτρησης της προόδου, τεχνολογιών 'απόδοσης' ως μέσων ανταλλαγής των καλών πρακτικών, τεχνολογιών 'θέασης' ως εργαλείων αποτύπωσης και προβολής των αποτελεσμάτων (κατάταξη (ranking), δείκτες επίδοσης, κα.), τεχνολογιών 'διακυβέρνησης' ως μέσων πολιτικής εκμάθησης και αποτίμησης των αποτελεσμάτων*» (ό.π:42).

Η 'ιδιότητα του πολίτη' και η «διακυβέρνηση των αριθμών» (governing by numbers) κατέχουν κυρίαρχη θέση στην παραπάνω ανάγνωση. Η 'ιδιότητα του πολίτη' στο πλαίσιο της σύγχρονης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που παρατηρείται στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο ελέγχεται από τις νέες σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ των αριθμών και της πολιτικής, μετα-

ξύ της αγοράς και της πολιτικής, μεταξύ της αγοράς και της κοινωνίας, μεταξύ της εκπαίδευσης και της κοινωνίας (Kazamias, 2009). Επιπρόσθετα, η ανάπτυξη δεικτών και εργαλείων αξιολόγησης και μέτρησης της 'ικανότητας του πολίτη', συνιστά μια διακριτή πολιτική και ιδεολογική πράξη στο πλαίσιο της διαμόρφωσης μιας 'αγοραίας' και 'μετρήσιμης' Ευρώπης της γνώσης (Pasias, 2009).

Πολλοί υποστηρίζουν, επίσης, ότι η μετρήσιμη Ευρώπης της γνώσης συνιστά μια 'κατασκευή' συμβολικού όσο και πραγματικού ελέγχου και συνδέεται άμεσα με τη συγκρότηση ενός ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού 'Πανοπτικού' με σκοπό τον έλεγχο των πολιτικών της γνώσης σε εθνικό επίπεδο (Novoa & Lawn, 2002, Πασιάς, 2005, Pasias & Roussakis, 2009). Οι δείκτες και τα κριτήρια ποιότητας «*αποτελούν το νέο αίμα της εκπαίδευσης*» (Ozga et al., 2011), τα standards «*συνιστούν βασικά συστατικά στοιχεία στη διακυβέρνηση της νέας οικονομίας της εκπαίδευσης*» (Lawn, 2011). Ο εκπαιδευτικός χώρος και βασικές σημειολογίες του, για παράδειγμα ο «ευρωπαίος πολίτης», πρέπει να καταστεί ορατός, διαφανής και συγκρίσιμος μέσα από την τυποποίηση, τη μετρησιμότητα, την επιτελεστικότητα, την αποτελεσματικότητα. Στην προέκταση αυτής της λογικής συναντάμε τον αφορισμό ότι *«μόνο εάν η 'ιδιότητα του πολίτη' καταστεί μετρήσιμη θα παραμείνει κεντρική στις πολιτικές της ΕΕ και θα επιζήσει στη μετά τη Λισαβόνα εποχή»* (Holford, 2008:340). Με την ίδια ακριβώς λογική που συναντάμε και στην επιταγή ότι «*μόνον εάν επιτευχθούν οι μετρήσιμοι στόχοι (αριθμοί) της βίαιης οικονομικής προσαρμογής η χώρα θα παραμείνει στη ζώνη του ευρώ και θα επιζήσει στην μετά την κρίση εποχή…*».

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ένα σημαντικό μέρος των ευρωπαϊκών πολιτικών της γνώσης αναφορικά με τον ευρωπαίο πολίτη, αφορά στον έλεγχο και στην επιτήρηση των υποκειμένων (ατομικών και συλλογικών) μέσα από την εφαρμογή τεχνολογιών που εξυπηρετούν τη μεταφορά της έμφασης και της εστίασης από τα κυρίαρχα διακυβεύματα της ευρωπαϊκής πολιτικής (έλλειμμα νομιμοποίησης, δημοκρατίας, διαφάνειας, κοινωνικής συνοχής) προς τη νομιμοποίηση της διακυβέρνησης και την αναπαραγωγή της εξουσίας των ευρωκρατών. Τεχνολογιών που κινητοποιούνται προκειμένου να αποσπαστεί ο διάλογος από την αναζήτηση της απουσίας των συμβόλων και της δυστοκίας των (οικονομικών και κοινωνικών) ευρωπαϊκών πολιτικών υπέρ της επικράτησης μιας κοινωνικής και οικονομικής δυστοπίας των αριθμών (φτωχοποίηση, περιθωριοποίηση, κοινωνικός αποκλεισμός), όχι μόνον σε τμήματα των ευρωπαϊκών κοινωνιών αλλά και σε ολόκληρες χώρες του ευρωπαϊκού, κυρίως, νότου.

Βιβλιογραφία

Α. Ξενόγλωσση

Andersen S.S. & Eliassen, K.A. (eds) (1996). *The European Union : How democratic is it*?, Sage, London, 1996.

Antunes F. (2006). 'Globalisation and Europeification of Education Policies: routes, processes and metamorphoses', *European Educational Research Journal,* 5 (1), 38-54.

Armstrong, K. (2002). 'Rediscovering Civil Society: The European Union and the White Paper on Governance', *European Law Journal*, 8: 1, pp.102-132.

Bee, C. (2008). "The 'Institutionally Constructed' European Identity: Citizenship and Public Sphere Narrated by the Commission", *Perspectives on European Politics and Society*, 9:4, pp.431-450.

Bellamy, R. (2006). 'Still in Deficit: Rights, Regulation, and Democracy in the EU', *European Law Journal,* 12: 6, pp. 725–742.

Bellamy, R. (2008). "Evaluating Union citizenship: belonging, rights and participation within the EU", *Citizenship Studies*, 12 (6), pp.597-611.

Bellamy, R., Castiglione, D. & Shaw, J. (eds) (2006). *Making European Citizens: Civic Inclusion in a Transnational Context*, Basingstoke: Palgrave.

Bonal, X. (2003).'The Neoliberal Educational Agenda and the Legitimation Crisis: old and new state strategies', *British Journal of Sociology of Education*, 24 (2), pp. 159-175.

Bruter, M. (2004). 'On what citizens mean by feeling 'European': perceptions of news, symbols and borderlessness', Journal of Ethnic and Migration Studies, 30:1, pp. 21-39.

Dale, R. (2000). "Globalization and Education : Demonstrating a 'Common World Education Culture' or locating a 'Globally Structured Educational Agenda'?", *Educational Theory*, 50 (4), pp. 427-448.

Deakin Crick, R. (2008). Key Competencies for Education in a European Context: narratives of accountability or care. *European Educational Research Journal*, 7(3), 311-318.

Delaney, E. & Barani, L. (2003). "The promotion of 'Symmetrical' European Citizenship: A Federal Perspective", European Integration, 25, pp.295–114.

Delanty, G. (2007). "European Citizenship: A Critical Assessment", Citizenship Studies, 11(1), pp.63-72.

Eurobarometer 294, "European Union Citizenship", October 2010.

European Commission (1973). "Declaration on European Identity", in General Report of the European Commission, Brussels: European Commission.

European Commission (2003a). Standing Group for Indicators and Benchmarks, *Final list of indicators to support the implementation of the work programme on the future objectives of the education and training systems*, (July 2003), Brussels.

European Commission (2003b). Implementation of "Education & Training 2010" work programme, Working Group G : "Open Learning Enviroment, Active Citizenship and Social Inclusion", Progress report, (Nov. 2003), Brussels.

European Commission (2004a). *New Indicators on Education and Training*, Commission Staff Working Paper, SEC (2004) 1524, Brussels.

European Commission (2004b), 6th Framework Program, "Integrating and Strngthening the European Research Area", Priority 7 : Work program "Citizens and Governance in a knowledge based society" (2004-2006), Brussels, 2004.

European Commission (2007). *Progress Towards the Lisbon Objectives in Education and Training. Indicators and Benchmarks*, Brussels.

Everson, M. (1995). "The Legacy of the Market Citizen", in J. Shaw and G. Moore (eds), *The New Legal Dynamics of European Union* (Oxford University Press, 1995), pp.73-88.

Follesdall, . (2001). "Union citizenship: Unpacking the beast of burden", *Law and Philosophy,* 20, pp. 313–343.

Golding, P. (2007). "Eurocrats, Technocrats, and Democrats", *European Societies*, 9:5, pp.719-734.

Grek, S. (2008). "From Symbols to Numbers: the shifting technologies of education governance in Europe", *European Educational Research Journal*, 7 (2), pp.208-218.

Habermas, J. (2001). "Why Europe needs a Constitution", New Left Review, 11, pp.5-26.

Hansen, P. (2000). "European Citizenship', or where Neoliberalism meets Ethnoculturalism. Analysing the European Union's citizenship discourse", *European Societies*, 2(2), pp.139-165.

Holford, J. (2008). "Hard Measures for Soft Stuff: citizenship indicators and educational policy under the Lisbon Strategy", *European Educational Research Journal*, 7(3), pp.331-343.

Hoskins, B., et al. (2006), *Measuring Active Citizenship in Europe.* European Commission / CRELL, Research Paper No. 4., Luxembourg.

Hoskins, B. et al. (2008). *Measuring Civic Competence in Europe: a composite indicator based on IEA Civic Education Study 1999 for 14 year old in school.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Hoskins, B. & Mascherini, M. (2009)."Measuring Active Citizenship though the Development of a Composite Indicator", *Social Indicators Research*, 90 (3). pp.459-488.

Jenson, J. (2007). 'The European Union's Citizenship Regime. Creating Norms and Building Practices', *Comparative European Politics*, 5, pp. 53-69.

Kazamias, A. (2009). "Agamemnon Contra Prometheus: Globalization, Knowledge/ Learning Societies and Paideia in the New Cosmopolis". In Kazamias A. & Cowen R. (eds.), *International Handbook of Comparative Education*, Dordrecht: Springer, pp. 1079-1112.

Kiernan, A. (1997), 'Citizenship-the real democratic deficit of the European union?', *Citizenship Studies*, 1:3, pp.323-334.

Kostakopoulou, D. (2005). "Ideas, Norms and European Citizenship: Explaining Institutional Change", *The Modern Law Review*, 68(2), pp. 233-267.

Kostakopoulou, D. (2007). "European Union Citizenship: Writing the Future", *European Law Journal,* Vol. 13, No. 5, pp. 623–646.

Lawn, (2006). "Soft Governance and the Learning Spaces of Europe", *Comparative European Politics*, 4 (2-3), pp. 272-288.

Lawn, M. (2011), "Standardizing the European Education Policy Space", *European Educational Research Journal*, Vol. 10, No. 2, pp. 259-272.

Lawn, M. & Lingard, B. (2002), "Constructing a European policy space in educational governance: the role of transnational policy actors", *European Educational Research Journal*, 1 (2), pp. 290-307.

Lawn, M. & Grek, S. (2012), *Europeanizing Education. Governing a new policy space*, Oxford: Symposium Books.

Lehning, P.B. (2001). "European Citizenship: Towards a European Identity?", *Law and Philosophy*, No.20, pp. 239–282.

Lodge, J. (1994). 'Transparency and Democratic Legitimacy', *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, No. 3, pp. 343-368.

Magnette, P. (2003). "European governance and civic participation: beyond elitist citizenship?", *Political Studies*, 51, pp.144–160.

Meehan, E. (1993). *Citizenship and the European Community*, London: Sage.

Nicolaidis, K. (2004). "The new constitution as european 'demoi-cracy'?"», *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 7:1, pp.76-93.

Novoa, A. & Lawn, M. (eds) (2002), *Fabricating Europe: The Formation of an Education Space*, Dordrecht: Kluwer Academic.

Normand, R. (2010). "Expertise, Networks and Indicators: the construction of the European strategy in education", *European Educational Research Journal*, 9 (3), pp. 407-421.

Olsen, I.P. (2003). "What is a Legitimate Role for Euro-citizens?", *Comparative European Politics*, No. 1, pp. 91–110.

Olsen, E. (2008). "The origins of European citizenship in the first two decades of European integration", *Journal of European Public Policy*,15(1), pp.40-57.

Ozga, J. (2008) Governing Knowledge: research steering and research quality, *European Educational Research Journal*, 7(3), pp. 261-272.

Ozga, J., Dahler-Larsen, P., Segerholm,C. & Simola, H.(eds) (2011). *Fabricating Quality in Education: Data and Governance in Europe*, London : Routledge.

Pasias, G. (2007). "From the rights of the 'internal market' to the conscious of the 'European polity'. Discourses of 'citizenship' on EU's institutional transformations (1957-2006). A historical comparative approach", in *Proceedings of the 2007 South European and Mediterranean Conference on Citizenship Education*, Dept. of Elementary Education, University of Patras, 13-14/4/2007, Patra.

Pasias, G. (2009). "European citizenship or European citizens? From discourses of 'deficit' to the policies of 'benchmarking'", in *Citizenship Identity and Culture*: The Challenge for Education, Special Issue 1, August 2010, Biennial Edition of the Multiculturalism Unit, Dept. of Elementary Education, University of Patras, pp.220-229.

Pasias, G., Roussakis, Y. (2009). Towards the European Panopticon: EU Discourses and Policies in Education and Training 1992-2007. In Cowen, B., Kazamias, A. (Eds), *International Handbook of Comparative Education*, pp.473-489. Dordrecht: Springer.

Pasias, G. & Roussakis, Y. (2012a). "European Citizenship between the *Agora* and the *Demos*: Issues of depoliticization and exclusion in times of social and economic crisis", in *Citizenship Identity and Culture*: The Challenge for Education, Special Issue 2, Biennial Edition of the Multiculturalism Unit, Dept. of Elementary Education, University of Patras, (in press).

Pasias, G. & Roussakis, Y. (2012b). "Current "Policies of Knowledge" in the European Union: Mapping and critically assessing "Quality" in a "Measurable" Europe of Knowledge, *Revista Espanola de Education Comaparada*, No.20, (in press).

Pasias, G. & Roussakis, Y. (2012c). *"Who marks the bench?"*. A critical review of the neo-European "paradigm shift" through higher education policies and discourses", *Journal of Critical Educational Policy Studies*, No. 20/2012, pp.127-141.

Prentoulis, N. (2001). "On the Technology of Collective Identity: Normative Reconstructions of the Concept of EU Citizenship", *European Law Journal,* 7 (2), pp.196-218.

Rinne, R. (2008). 'The Growing Supranational Impacts of the OECD and the EU on National Educational Policies, and the Case of Finland', *Policy Futures in Education,* 6 (6), pp.665-680.

Rumford, C. (2003). "European Civil Society or Transnational Social Space? Conceptions of Society in Discourses of EU Citizenship, Governance and the Democratic Deficit: An Emerging Agenda", *European Journal of Social Theory*, 6 (1), pp. 25-43.
Shaw, J. (1998). "The Interpretation of European Union Citizenship", *The Modern Law Review*, *61*(3), pp. 293-317.
Shore, C, (1993). 'Inventing the "People's Europe": Critical Perspectives on European Community Cultural Policy', *Man* 28(4), pp.779–800.
Shore, C. (2004). "Whither European Citizenship? Eros and Civilization Revisited", *European Journal of Social Theory*, 7(1), pp. 27–44.
Shore, C. (2006). "In Uno Plures" (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe, *Cultural Analysis*, 5, pp.7-26.
Shore, C. (2008). Audit culture and liberal governance: Universities and the politics of Accountability. *Anthropological Theory*, 8(3), 278-298.
Strath, B. (2002). A European Identity : To the Historical Limits of a Concept, *European Journal of Social theory*, 5 (4), pp.387-401.
Strumia, F. (2011). "Remedying the Inequalities of Economic Citizenship in Europe: Cohesion Policy and the Negative Right to Move", *European Law Journal*, Vol.17, No. 6, pp. 725–743.
Weerd, M. de, Gemmeke, M., Rigter, J. & Rij, C. van, (2005), *Indicators for Monitoring Active Citizenship and Citizenship Education*. Final Report. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
Wiener, A. (1997). "Making sense of the new geography of citizenship: Fragmented citizenship in the European Union", *Theory and Society*. 26 (4), pp. 529-560.

Β. Ελληνόγλωσση

Baratta, A. & Γιαννούλη, Χ. (1997). «Από το Δίκαιο της Ευρώπης στην Ευρώπη των Δικαιωμάτων», μέρος Ι και ΙΙ, *Θέσεις*, τ.60-61/1997, Αθήνα.
Βενιζέλος, Ε. (2003). *Η πρόκληση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος*, Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα.
Δαγτόγλου, Π.Δ., *Οι νέες ευρωπαϊκές Συνθήκες*, εκδ. Α.Σάκκουλα, 1998, Αθήνα.
Επιτροπή των ΕΚ (1992). *Για την αλληλεγγύη στην Ευρώπη*, ΚΟΜ (92) 542 τελικό, Βρυξέλλες, 23-12-92.
Επιτροπή των ΕΚ (1993α). *Για την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα των κοινοτικών οργάνων*, ΚΟΜ (93) 191, Βρυξέλλες, 5-5-93.
Επιτροπή των ΕΚ (1993β). *Για τη διαφάνεια στην Κοινότητα*, ΚΟΜ (93) 258, Βρυξέλλες, 2-6-93.
Επιτροπή των ΕΚ (1993γ). Έκθεση για την *Ιθαγένεια της Ένωσης*, ΚΟΜ (93) 702, Βρυξέλλες, 21-12-93.
Επιτροπή των ΕΚ (1997α). *Πρόγραμμα Δράσης 2000 (Ατζέντα 2000),* τ.Α, COM (97) 2000, Βρυξέλλες, 15.07.1997.
Επιτροπή των ΕΚ (1997β). '*Για μια Ευρώπη της Γνώσης*', COM (97) 563, Βρυξέλλες, 12.11.1997.
Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2000α). *Στρατηγικοί στόχοι 2000-2005. Η διαμόρφωση της νέας Ευρώπης*, COM (2000) 154, Βρυξέλλες, 9.2.2000.
Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2000β), *Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη*, Λουξεμβούργο.
Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001). *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση*. Μια Λευκή βίβλος, COM (2001) 428 , Βρυξέλλες, 25.7.2001.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2004). *Η οικοδόμηση του κοινού μας μέλλοντος. Προκλήσεις πολιτικής και δημοσιονομικά μέσα της διευρυμένης Ένωσης 2007-2013*, COM (2004) 101, Βρυξέλλες, 26.02.2004.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007α).7ο Πρόγραμμα Πλαίσιο για την Έρευνα, *Κοινωνικοοικονομικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες*, cordis.europa.eu/fp7/ssh/home_en.html.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007β), Ένα συνεκτικό πλαίσιο δεικτών και σημείων αναφοράς σχετικά με την παρακολούθηση της προόδου για την επίτευξη των στόχων της Λισαβόνας όσον αφορά την εκπαίδευση και την κατάρτιση, COM (2007) 61 τελικό, Βρυξέλλες, 21.2.2007.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008α). 5η έκθεση σχετικά με την ιθαγένεια της Ένωσης COM(2008) 85. ΕΕ C 207 14.08.2008.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008β). Ένα επικαιροποιημένο στρατηγικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή συνεργασία στην εκπαίδευση και την κατάρτιση. COM(2008) 865 τελικό, Βρυξέλλες, 16.12.2008.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009). *Βασικές ικανότητες για έναν κόσμο που αλλάζει*,.COM (2009) 640 τελικό, Βρυξέλλες, 25.11.2009.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010). Έκθεση για την ιθαγένεια της Ένωσης. Άρση των εμποδίων στα δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ, COM (2010) 603, Βρυξέλλες, 27.10.2010.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2000α). Συμπεράσματα της Προεδρίας, Λισαβόνα, (23-24/3/2000), Βρυξέλλες.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2000β). *Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης*, ΕΕ C364, 18.12.2000, Βρυξέλλες.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2001α). *Η Συνθήκη της Νίκαιας*, ΕΕ C 80, 10.03.2001, Βρυξέλλες.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2001β). Συμπεράσματα της προεδρίας, Λάκεν, 14-15/12/2001. Ιωακειμίδης, Π.Κ. (1994). *Η Πόλη και η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Καζαμίας, Α. (1995), «Νεοευρωπαϊκός Εκσυγχρονισμός και Εκπαίδευση: Διαλογισμοί και Πολιτικές στη 'Φαντασιακή Ευρώπη'», στο Α. Καζαμίας & Μ. Κασσωτάκης (επιμ), Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυγκρότησης και Εκσυγχρονισμού, Αθήνα : Σείριος, σσ. 550-586.

Μανιτάκης, Α. (2004), *Το 'Σύνταγμα' της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία*, Αθήνα : Παπαζήσης.

Παντίδης, Στ. & Πασιάς, Γ. (2004). *Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Εκπαίδευση. Όψεις, Θεωρήσεις, Προβληματισμοί*, Αθήνα : Gutenberg.

Παπαδημητρίου, Γ.(2002). *Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*,Αθήνα:Παπαζήσης.

Παπαστάμκος, Γ. (1994). *Η ελλειπτική θεσμογένεση της Ένωσης*, Αθήνα: Α. Σάκκουλα.

Πασιάς, Γ. (2005α). «Οι έννοιες της 'ταυτότητας' και του 'πολίτη' ως κεντρικά σημαίνοντα στη συγκρότηση του σύγχρονου 'λόγου' της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», στο Κασσωτάκης, Μ. – Φλουρής, Γ. (επιμ), *Εκπαιδευτικά Ανάλεκτα*, τιμητικός τόμος για το Βύρωνα Μασιάλλα, εκδ, Ατραπός, 2005, Αθήνα, σσ. 232-259.

Πασιάς, Γ. (2005β), 'Η 'ΑΜΣ' ως πολιτική 'εκμάθησης', ως πρακτική 'θέασης' και ως τεχνολογία 'επιτήρησης'. Επίκαιρος λόγος για την επανάκτηση της δημοφιλίας του συγκριτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης στην 'Ευρώπη της Γνώσης', περ. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*,τ.5/2205, Αθήνα: ΕΛ.Ε.Σ.Ε/ Πατάκης, σσ. 13-49.

Πασιάς, Γ. (2006α). *Ευρωπαϊκή Ένωση και Εκπαίδευση. Θεσμικός Λόγος και Εκπαιδευτική πολιτική (1950-1999*), τόμ. Α΄, εκδ. Αθήνα: Gutenberg.

Πασιάς, Γ. (2006β). *Ευρωπαϊκή Ένωση και Εκπαίδευση. Η Στρατηγική της Λισαβόνας. Εκπαιδευτικός λόγος και πολιτικές (2000-2006*), τόμ. Β΄, εκδ. Αθήνα: Gutenberg.

Σταυρόπουλος, Κ. (1992). «Ο πολίτης και τα δικαιώματά του στην κοινοτική έννομη τάξη μετά το Μάαστριχτ», *Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τ.14-15, Αθήνα.

Συμβούλιο της ΕΕ (2001). Έκθεση του Συμβουλίου Παιδείας προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο «*Οι συγκεκριμένοι μελλοντικοί στόχοι των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης*», αριθ. 5980/01, Educ 23, 14-2-2001, Βρυξέλλες.

Συμβούλιο της ΕΕ (2002). *Λεπτομερές Πρόγραμμα των επακόλουθων εργασιών σχετικά με τους στόχους των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης στην Ευρώπη*, ΕΕ C 142 της 14/06/2002, Βρυξέλλες.

Συμβούλιο της ΕΕ (2003). Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 5ης Μαΐου 2003 σχετικά με *τα επίπεδα αναφοράς μέσων ευρωπαϊκών επιδόσεων στην εκπαίδευση και την κατάρτιση* (Benchmarks), ΕΕ C 134, 07.06.2003. Βρυξέλλες.

Συμβούλιο της ΕΕ (2004). Απόφαση 2004/100/ΕΚ για τη θέσπιση προγράμματος δράσης για την προώθηση της συμμετοχής του ευρωπαίου πολίτη στα κοινά, ΕΕ L 30 της 04.02.2004.

Συμβούλιο της ΕΕ (2005). Συμπεράσματα σχετικά με τους νέους δείκτες στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, ΕΕ C 141 της 10.06.2005.

Συμβούλιο της ΕΕ (2006α). Απόφαση 1904/2006/ΕΚ της 12/12/2006 για τη θέσπιση του προγράμματος «Ευρώπη για τους Πολίτες», ΕΕ L 378 της 27.12.2006.

Συμβούλιο της ΕΕ (2006β). Σύσταση (2006/962/ΕΚ) της 18/12/2006 σχετικά με τις βασικές ικανότητες της δια βίου μάθησης. ΕΕ L394/10, Βρυξέλλες, 30.12.2006.

Συμβούλιο της ΕΕ (2007α). Απόφαση 252/2007/ΕΚ του Συμβουλίου, της 19ης Απριλίου 2007, για τη θέσπιση, για την περίοδο 2007-2013, του ειδικού προγράμματος Θεμελιώδη δικαιώματα και ιθαγένεια εντός του γενικού προγράμματος «Θεμελιώδη δικαιώματα και δικαιοσύνη», ΕΕ L 110 της 27.4.2007.

Συμβούλιο της ΕΕ (2007β), Συμπεράσματα σχετικά με ένα συνεκτικό πλαίσιο δεικτών και σημείων αναφοράς σχετικά με την παρακολούθηση της προόδου για την επίτευξη των στόχων της Λισαβόνας όσον αφορά την εκπαίδευση και την κατάρτιση, ΕΕ C 311, 21.12.2007.

Τσάτσος, Δ. (1997). *Επίμαχες Έννοιες της Ευρωπαϊκής Ενωσιακής Τάξης*, Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα.

Φλουρής, Γ. & Πασιάς, Γ. (1997). 'Ο εθνικός χαρακτήρας της σχολικής γνώσης και η ιδεολογία του ευρωπαϊσμού', στο Μ. Βάμβουκας - Α. Χουρδάκης (επιμ): *Η Παιδαγωγική επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τάσεις και Προοπτικές,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.254-267.

Φλουρής, Γ. & Πασιάς, Γ. (2003). 'Η Παιδεία του πολίτη και η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Προβληματισμοί για την Ελλάδα', στο Καζαμίας, Α. & Πετρονικολός, Λ. (επιμ), *Παιδεία και Πολίτης. Η Παιδεία του Πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Ατραπός, 2003, Αθήνα, σσ. 201-226.

Abstract

The notion of "european citizenship" has been historically connected, both at the symbolic and pragmatic level, with the european societies integration and unification processes. This paper examines critically the european citizenship paradigm in the context of the European Union's institutional, political and educational transformation. It is argued that EU's discourses and practices have been characterized by a weak ideological and symbolic content, have been dominated by political and social deficits and are deeply controlled by an economic and technocratic rationale (marketization, govermentality, audit culture, benchmarking, etc.), literally establishing a "measurable" Europe of knowledge, governing by numbers.